

بررسی بانک شیر مادر از دیدگاه ضوابط شرعی با تاکید بر ضرورت های تغذیه ای و بهداشتی

دکتر آرانسب دباغ مقدم^{۱*}

دکتر نرجس چراغی^۲

دکتر عهدیه عالی پور هریسی^۳

دکتر سید جواد حسینی شکوه^۴

۱ عضو هیات علمی گروه پزشکی اجتماعی و بهداشت دانشکده پزشکی و رئیس مرکز پژوهش های علوم و فناوری جیره و تغذیه نظامی دانشگاه علوم پزشکی آجا

۲ دانشجوی دوره دکترای تخصصی بهداشت مواد غذایی، گروه بهداشت و کنترل کیفی مواد غذایی، دانشکده دامپزشکی، دانشگاه تهران

۳ دانشجوی دوره دکترای تخصصی حقوق، دانشگاه علامه طباطبائی

۴ استادیار و مدیر گروه بیماری های عفونی و رئیس مرکز تحقیقات بیماری های عفونی دانشگاه علوم پزشکی آجا

خلاصه مقاله

مقدمه

یکی از مسایلی که امروزه در علوم پزشکی مطرح می‌شود، بحث رضاع یا شیرخوردن برای فرزند است. پیش از این، طبق قاعدهٔ اولیه، هر مادری به فرزند خود شیر می‌داد و از این راه در دو سال اول زندگی، وی را تغذیه می‌کرد اما ممکن است به دلایلی این امکان میسر نشود. دایگی یکی از نهادهای اجتماعی جایگزین برای شیر مادر (Breast-feeding) بود، علاوه بر آن، تغذیه کودک از مواد تهیه شده توسط بشر مانند شیر خشک (شیر مصنوعی) نیز راهکار دیگری است؛ اما بحث ((بانک شیر)) و نگهداری شیر طبیعی مادران و تغذیه فرزندان مادران دیگر توسط این نوع شیر، موضوع مطرح شده جدید است. در این مقاله به بررسی قواعد حقوقی و فقهی در این خصوص پرداخته می‌شود.

کلمات کلیدی: بانک شیر، بهداشت، تغذیه، شیر، ضوابط شرعی

روش انجام تحقیق

این پژوهش با مراجعه به منابع معتبر فقهی دین مبین اسلام و نیز منابع و سایت های معتبر پزشکی با کمک موتورهای جستجوگر، با رویکردی تحلیلی تدوین گردید.

نتایج

اهمیت تغذیه با شیر مادر به حدی است که سازمان جهانی بهداشت روزهای اول تا هفتم آگوست را ((هفته شیر مادر)) نام گذاشته است و شعار این سازمان بدین مضمون است که: "شروع تغذیه با شیر مادر در ساعت اول پس از زایمان، جان یک میلیون کودک را از مرگ نجات می‌دهد. شیر مادر مهمترین و اولین منبع تغذیه کودک پس از به دنیا آمدن وی محسوب می‌شود. در این خصوص آیات و احادیث متعددی روایت شده است. حتی در مورد نوع شکل‌گیری شیر مادر از امام صادق (ع) نقل شده است که «پس از زاده شدن کودک، آن خونی که او را از خون مادرش تغذیه می‌رساند، به پستان‌های مادر می‌رود و مزه و رنگ آن بر نوعی دیگر از خوراکی که بیش از خون با کودک سازگاری دارد، بدل می‌شود تا بر گاه نیاز، او را همراهی کند». قرآن کریم در آیه ۲۳۳ سوره بقره مدت تغذیه با شیر مادر را ۲ سال تمام آورده است:

« وَ الْوَالِدَاتُ یَرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَیْنِ کَامِلَیْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ یُتِمَّ الرِّضَاعَةَ وَ عَلَی الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَ کِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تَکْلَفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارُّ وَالِدَةُ بَوْلِدِهَا وَ لَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَ عَلَی الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِکَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَ تَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَیْهِمَا وَ إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَکُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَیْکُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَیْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِیْرٌ »

اما نکته‌ای در این آیه وجود دارد که به نظر می‌رسد علاوه بر تأکید بر اهمیت تغذیه با شیر مادر، گاهی آن را به یک وظیفه برای مادر تبدیل می‌کند. "تَضَار" از باب مفاعله است به معنی ضرر رساندن، در این جا طبق تصریح مفسرین به معنی اضرار به کار رفته است و به احتمال، مقصود آن است که مادر حق ندارد به فرزند خود ضرر برساند (با خودداری از شیر دادن) و پدر نیز حق ندارد به طور مثال با وجود توانایی و تمایل مادر به شیر دادن، مانع شود یا حمایت نکند.

پیامبر (ص) فرمودند: «أَيُّسَ لِلصَّيِّ لَبَنٌ خَيْرٌ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ: هیچ شیری برای نوزاد، بهتر از شیر مادر نیست» و امیرالمومنین علی (علیه السلام) می‌فرماید: «ما مِنْ لَبَنٍ يَرْضَعُ بِهِ الصَّبِيُّ أَعْظَمُ بَرَكَهَةً عَلَيْهِ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ: هیچ شیری برای تغذیه کودک از شیر مادرش با برکت‌تر نیست».

در صورتی که امکان تغذیه از شیر مادر فراهم نباشد، یک راه حل، تغذیه از طریق مواد غذایی غیر از شیر مادر (جایگزین‌های مصنوعی و کارخانه‌ای مانند شیر خشک) است، اما این راه حل تنها راه جایگزین نیست بلکه ممکن است افراد دیگری نیز وجود داشته باشند که علاوه بر فرزند خود، امکان شیر دادن به فرزند دیگری را هم داشته باشند یا به طور مثال، فرزند خود را از دست داده باشند، ولی بتوانند به فرزند فرد دیگری شیر بدهند. امروزه یکی از راه‌های نوینی که جایگزین دایگی شده است، ایجاد بانک شیر اهدایی مادران است که شیر مورد نیاز نوزادانی که به دلایل مختلف قادر به تغذیه از شیر مادر خود نمی‌باشند را در اختیار آن‌ها قرار می‌دهد. بانک شیر اهدایی انسان، مجموعه خدماتی است برای جمع‌آوری، غربالگری، فراوری، طبقه‌بندی (Sorting) و پخش شیرهای اهدایی جهت رفع نیازهای خاص برای شیرخوارانی که شیر انسان برای سلامتی آن‌ها تجویز شده است. در آیه ۲۳۳ سوره بقره قرآن کریم که پیش از این یاد شد نیز به جواز رضاع توسط دیگری که تحت عنوان استرضاع آمده است، اشاره شده است. رضاع در لغت به معنی شیر مکیدن نوزاد است. خویشاوندی رضاعی نوعی نسبت خانوادگی است که با شیر خوردن نوزاد از زنی که مادر طبیعی او نیست، حاصل می‌شود. در واقع به سبب ارتباط ناشی از شیر خوردن، نوعی از محرمیت بین افراد ایجاد می‌شود که می‌تواند مانع از ازدواج آن‌ها باشد. این قرابت همان محدودیت‌هایی را ایجاد می‌کند که قرابت نسبی به وجود می‌آورد. بنابراین امکان رضاع (شیر خوردن) کودک از شخصی غیر از مادر خود نیز وجود دارد و اسلام منعی در این رابطه ایجاد نکرده است. تنها با حصول شرایط خاصی که در مباحث بعدی یادآوری خواهیم کرد، رضاع منجر به ایجاد محرمیت می‌شود؛ اما در این که چه شخصی برای شیر دادن انتخاب شود، روایاتی وجود دارد، برای مثال آمده است که امام صادق (ع) از جدش امیرالمومنین (ع) نقل می‌کند که بارها فرموده است: «تَخَيَّرُوا لِلرِّضَاعِ كَمَا تَخَيَّرُونَ لِلنِّكَاحِ فَإِنَّ الرِّضَاعَ يُغَيِّرُ الطَّبَاعَ: همان طور که با دقت همسر انتخاب می‌نمایید، هر شخصی را جهت شیر دادن به فرزند خود انتخاب نکنید، زیرا چه بسا شیرخوارگی باعث تغییر طبیعت نوزاد گردد.» همچنین این نکته در ادبیات به نقل از مولوی به چشم می‌خورد، «هر درختی در رضاع کودک‌دان / همچو مریم حامل از شاهی نهان» که به تأثیر شخصیت زن اهداکننده شیر بر کودک دریافت‌کننده اشاره دارد. با وجود این که سوابق تاریخی و آیات و روایات به جواز شیر خوردن از فرد دیگری جز مادر دلالت دارند، یکی از مشکلاتی که در این

مورد وجود دارد آن است که در روش‌های مدرن و ایجاد بانک شیر به طور معمول، اهدا کننده شیر و استفاده کننده از آن با هم هیچ آشنایی ندارند و لذا بررسی صلاحیت و شخصیت اهدا کننده با توجه به تأکیدی که اسلام در تأثیر شیر بر شخصیت کودک و مزاج و خلیقات وی دارد، به راحتی میسر نمی‌باشد. طبق شرع اسلام، با خوردن شیر و حصول شرایطی، حریمیتی بین کودکی که شیر خورده و فردی که شیر داده (مادر رضاعی) و برخی از بستگان وی، ایجاد می‌شود. از آنجا که مقررات قانون مدنی در خصوص رضاع به طور مستقیم حکم کرده است و این مقررات طبیعتاً در مخالفت با شرع مقدس اسلام وضع نگردیده‌اند، به بررسی حکم قانون مدنی، در ماده ۱۰۴۶ پرداخته می‌شود:

قرابت رضاعی از حیث حرمت نکاح در حکم قرابت نسبی است مشروط بر این که:

اولاً- شیر زن از حمل مشروع حاصل شده باشد؛ ثانیاً- شیر، مستقیماً از پستان مکیده شده باشد؛ ثالثاً- طفل لااقل یک شبانه‌روز یا ۱۵ دفعه متوالی شیر کامل خورده باشد بدون این که در بین، غذای دیگر یا شیر زن دیگر را بخورد؛ رابعاً- شیر خوردن طفل قبل از تمام شدن دو سال از تولد او باشد؛ خامساً- مقدار شیری که طفل خورده است از یک زن و از یک شوهر باشد. بنابراین اگر طفل در شبانه‌روز مقداری از شیر یک زن و مقداری از شیر زن دیگر بخورد موجب حرمت نمی‌شود اگر چه شوهر آن دو زن یکی باشد و همچنین اگر یک زن، یک دختر و یک پسر رضاعی داشته باشد که هر یک را از شیر متعلق به شوهر دیگر شیر داده باشد آن پسر یا آن دختر، برادر و خواهر رضاعی نبوده و ازدواج بین آن‌ها از این حیث ممنوع نمی‌باشد.

بنابر این همان‌طور که از صراحت قانون بر می‌آید، برای وقوع قرابت رضاعی مجموعه‌ای از شرایط باید حاصل شود تا موجب حریمیت شود و فقط حصول بعضی از شرایط، موجب ایجاد حریمیت نمی‌شود و از آنجا که در بانک شیر، نوشیدن مستقیم از پستان موضوعیت ندارد، لذا بحث قرابت رضاعی نیز منتفی می‌شود؛ همچنین از آنجا که طبق اصول فقهی و حقوقی اصل بر اباحه است، برای ایجاد حریمیت یا ممنوعیت نیازمند دلیل خاص هستیم که در این‌جا چنین ممنوعیتی وجود ندارد.

بحث

با توجه به سیاست‌های آینده کشور در جهت افزایش تعداد کودکان تغذیه شده با شیر مادر، وزارت بهداشت ایران در نظر دارد در آینده‌ای نزدیک، بانک شیر مادر را راه‌اندازی و شیر اضافه مادران داوطلب را به صورت خام، پاستوریزه یا منجمد نگهداری نماید. در این بانک حتی امکان ذخیره شیر مخصوص نوزادان نارس هم وجود دارد و برای ذخیره‌سازی، از شیر مادران سالم داوطلب استفاده می‌شود.

نتیجه‌گیری نهایی

از شواهد و قراین چنین بر می‌آید که تاسیس بانک شیر مادر، به طور کامل و البته پس از تطبیق با شرع، مورد تأیید و حمایت دین مبین اسلام می‌باشد.